

Föreningen Sveriges Fäbodbrukare
c/o Pauline Palmcrantz
Björkbergsv 74, nb
793 60 Siljansnäs
ordforande@fabod.nu
www.fabod.nu

Jordbruksverket
Skogsstyrelsen
nyttlandsbygdsprogram@jordbruksverket.se
jordbruksverket@jordbruksverket.se

Fäbodbrukarnas synpunkter till utformningen av nytt landsbygdsprogram

Inledning.

Det svenska fäbodbruket och annat jämförbart utmarksbete har tidigare berört i princip hela landet: på öar, i kustområden, i mellanbygderna, skogstrakterna och i landets fjällområden. Fram till nu har vi räknat med i storleksordningen blott 250 fäboddar i landet totalt och bedömningsvis omfattar det i storleksordningen 3000 djurenheter, men det har i någon mening fortfarande en arealmässigt stor betydelse då huvuddelen av dessa betesdjur går på fritt mulbete, någon upp till några kilometer kring respektive fäbod. Det nuvarande kärnområdet för fäbodbruk omfattar fäbodlänen Värmland, Dalarna, Gävleborg och Jämtland med mindre antal fäbodbruk även i Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten. Fäbodbruket omfattas av konventionen om biologisk mångfald, specifikt artikel 8 j som handlar om ansvaret att ...”respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa, med godkännande och deltagande av innehavarna av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samt främja rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana...”

Nuvarande utveckling och situation är mycket oroväckande för fäbodbruket. Praktiskt innebär den accelererande utvecklingen vad gäller rovdjursproblematiken en ansträngd situation för alltför många fäbodbrukare, och ett påtagligt antal har redan slutat med djurhållning och/eller fäbodbruk, direkt eller indirekt av denna anledning. Ekonomiskt innebär den påtagliga försämringen genom den omotiverade sänkningen av fäbodersättningen inför nuvarande programperiod en märkbart försämrad situation. Det fanns inga marginaler att ta av, och varken övriga ersättningsmöjligheter eller marknaden har kunnat kompensera detta bortfall. Så har också kostnadsutvecklingen i övrigt bidragit till ytterligare belastning.

Naturvårdsverket ger också en indikation på utvecklingen i samband med ”Redovisning av tilläggsuppdrag om den svenska rovdjurspolitiken” (2011-11-15) när man anger att det idag finns runt 150 fäboddar i drift i Sverige. Om nu denna uppgift stämmer så är det alarmerande för fäbodbrukets vidkommande.

Så ser vi också en mycket svag nyrekrytering och tyvärr samma utveckling vad gäller generationsväxling bland fäbodbrukarna.

I den övergripande målsättningen för miljömålet Rikt odlingslandskap finns en grundläggande och oacceptabel oklarhet inrymt i det översiktliga konstaterandet om att minst 550 000 ha betesmark och slätteräng ska vara tillgänglig för produktion respektive att deras miljökvaliteter bibehålls eller utvecklas. I denna arealsumma ingår nu permanenta betesmarker samt mindre andelar av olika typer av specialbeten, dessutom innefattas 30 000 ha slätterängar. I denna etablerade beskrivning av betesmarkerna i landet ingår huvudsakligen permanenta beteshagar i

den södra halvan av landet. Det är ju överhuvudtaget en liten del permanenta betesmarker i norra halvan av landet, naturligtvis knutet till det faktum att antalet betande djur har varit relativt lågt och dessutom sjunkande under längre tid. Historiskt fanns dessutom mycket stora arealer betad skogs- och fjällmark i norra delen av landet, vilket nu över huvud taget inte fångas upp i målsättningarna på ett relevant sätt med hänsyn till den historiska nivån på djurhållning och betad utmark. Det beror i grunden på att denna markanvändningskategori (utmarksbete/fritt bete i skog och fjäll) nu över huvud taget inte berörs i nationella inventeringar och sammanställningar. Det handlar om såväl fåbodbeten som övrigt utmarksbete med får, get, nöt och häst i skogs- och fjällområden, särskilt i mellersta och norra delen av landet. Nuvarande redovisning av fåbodbetesmark sker schablonmässigt med arealfaktor knuten till djurenhet. Dessutom är det faktiska antalet fåbodbruk och det faktiska antalet fåbodbetesdjur historiskt sett på en mycket låg nivå. Den statistiska beskrivningen av fåbodbete i TUVÅ innehåller som exempel ett i praktiken orealistiskt lågt tal som sannolikt bara omfattar summan av de begränsade arealerna tidigare inägomark kring ett (i en historisk jämförelse) mindre antal inventerade fåbodar. Arealerna slätterängar av olika typer är i en historisk jämförelse på en mycket låg nivå, i synnerhet i norra Sveriges inland och fjälltrakter. Dessa faktum sammantaget innebär att miljömålen i detta avseenden gravt underskattar de naturliga fodermarkerna i synnerhet i de norra delarna av landet, och då även de egentliga fåbodbetesarealerna. Detta innebär i sin tur att landsbygdsprogrammet f n baserar sig på ett otillräckligt kunskapsunderlag. Förutom att förbise en värdefull primärproduktion i dessa marginalområden, så utgör det också en naturvårdsproblematik då det handlar om ett osynliggörande av en väsentlig del av kulturrelaterad biologisk mångfald i det svenska boreala skogs- och fjällområdet, vilket också utgör en inte oväsentlig andel av Europas bergsområden. Enligt vår uppfattning erfordras därför för denna region en grundläggande kartläggning av kulturrelaterade naturvärden samt en klargörande och verklighetsbaserad utredning och beskrivning av fakta, potential, brukningshistorik, kulturvärden och det biologiska kulturarvet. Bland annat behövs ett sådant kunskapsunderlag som grund för en kultur- och naturvårdsbiologiskt relevant och regionalt specificerad målbeskrivning vad gäller fåbodbruk och annat utmarksbete. Dessa grundläggande frågeställningar behöver enligt vår uppfattning klarläggas inför det fortsatta arbetet med utformningen av insatser i det nya landsbygdsprogrammet.

Vad som är viktigast för att nå målen.

Vi menar att det är angeläget att skapa förutsättningar för att bevara och utveckla småjordbruken med fåboddrift som konkurrenskraftiga kultur- och kunskapsbärande kvalitativa driftsenheter med många mervärden. Fåbodbruket svarar för en hållbar kvalitetsproduktion och grundläggande kultur- och naturvärden, samt bidrar till genuina upplevelsevärden och en attraktiv landskapsbild i odlingslandskapet, skogen och fjällen, och har potential för utveckling av natur- och kulturturism i dessa regioner.

Det finns också ett problem i form av den naturvårdsskuld som byggts upp vad gäller ohävd av utmarksbete i skog och fjäll. Dimensionen av detta problem kan skönjas i en nu aktuell skrift från CBM – ”Fåbodskogen som biologiskt kulturarv” (Skriftserie nr 49) av Tomas Ljung. Fåbodbete och annat utmarksbete i marginalområden i skog och fjäll utgör en av de mest hotade brukningsformerna och naturtyperna i landet. För en hållbar förvaltning av naturresurserna samt för att återställa och vidmakthålla fåbodbruket som lokal och traditionell kunskap samt den betesrelaterade biologiska mångfalden i vid mening behövs i landet fler aktiva fåbodar och fler betesdjur på fåbod- och utmarksbete. Detta omfattar förstås också husdjuren - lantraserna - *in situ*. Nuvarande bräckliga situation för fåbodbruket innebär tyvärr också en förvågning av en av de viktigare plattformarna för det praktiska bevarandet av flera förekommande utrotningshotade lantrasdjur.

Fäbodbruket utgör också en kulturell sårart och ett levande kulturarv. Det innebär därmed en funktionell väg att bidra till en balanserad territoriell utveckling genom att synliggöra resurser, bejaka företagande, sysselsättning och livsmedelsproduktion med mervärden samt möjliggöra ekonomisk tillväxt i landets marginalområden baserat på deras relativa fördelar och specifika förutsättningar.

Nutidens kostnader för arbetskraft utgör en relativ belastning på arbetsintensiv verksamhet som fäbodbruket. Fäbodbruket innebär en unik möjlighet till resurssnål lokal hållbar livsmedelsproduktion i landets marginalområden. Fäbodbruket har potential för hållbar lokal produktion av högkvalitativa livsmedel, mjölkprodukter, smörfett och ost, samt kött, och detta baserat på marginella resurser utan större alternativ användning. En särskild dimension är hälsokvaliteten med relativt högre innehåll av omättade fettsyror och antioxidanter utifrån den naturliga foderstaten av gräs, örter och ris. Fäbodbruket innebär i sig också jungfrulig, *virgin*, och icke-exploaterande produktion som del i ett långsiktigt hållbart natur- och kulturintegrerat ekologiskt system. Fäbodbruket svarar också för en lokal hållbar tillväxt genom en stabil avkastningsnivå utifrån den potential som ytterst anges av solenergin och övriga platsgivna förutsättningar. Fäbodbruket och den extensiva betesdriften verkar regelmässigt och funktionellt i ett praktiskt landskapsperspektiv med säsongsvisa flyttningar mellan hemgård och fäbodområde. Fäbodbruk och annat utmarksbete är därmed också av betydelse för att nå målen hållbar förvaltning av naturresurserna över en stor del av landets landsbygd.

Vem eller vilka skulle kunna göra detta?

Fäbodbrukarna och deras organisationer kan medverka i detta arbete. Dels vad gäller det praktiska genomförandet att återskapa konstruktiva, kultur- och miljöproduktiva arbetstillfällen på den perifera landsbygden baserat på den egentliga långsiktigt hållbara tillväxtpotentialen. För detta krävs fungerande regelverk och tillräckliga ekonomiska förutsättningar för dessa landsbygdsföretag. Dels vad gäller utformningen av det regelverk och de villkor som behövs för att möjliggöra detta. Vi är från Fäbodbrukarnas sida intresserade av att bidra till detta arbete med vår kunskap.

Vad behövs för att göra detta?

Fäbodbruket behöver konkreta mål som understödjer en positiv utveckling, ekonomiska möjligheter, officiell legitimitet och vilja att utveckla det svenska fäbodbruket och alla dess värden. .

Fäbodbrukarna anser att nuvarande antalsmål för fäbodbruket inom Rikt odlingslandskap måste utvidgas. Bedömningsvis bör en rimlig målnivå vara 5 – 10 gånger fler än nuvarande antal. Det vill säga att under perioden för kommande landsbygdsprogram återetablera/ utveckla i storleksordningen ett tusental fäboddar i bruk i landet. Fäbodbrukarna anser också att vi måste utveckla den kvalitativa målsättningen och understödja småjordbruket som lokal, flexibel produktionsenhet med mervärden i många dimensioner. Fäbodbruket utgör på så sätt en del i det svenska kultur- och naturvårdsjordbruket.

För att uppnå detta behöver under nuvarande villkor i övrigt i samhällssystemet kompenseras i tillräcklig utsträckning för relativt höga kostnader för arbetskraft och fördyrande omkostnader för traditionella arbetsformer, kapital- och skötselkrävande verksamheter samt regelmässigt flera småskaliga produktionsenheter - **Fäbodersättning och betesersättning**. Generellt och momentant handlar det om att reellt återställa den ekonomiska ersättningen till fäbodbruket till den nivå som vi hade under föregående programperiod. Vi anser att det är väldigt viktigt att dessa insatser kan byggas upp i en dialog med Fäbodbrukarna som berörd sektor för att få samstämmighet och effektivitet i utformningen och sedermera utfallet av insatserna. Det finns därvid ett uttalat behov av *miljömässiga, kulturella och sociala konsekvensanalyser* i utformningen av det nya landsbygdsprogrammet.

Det behövs riktade **investeringsstöd** för återuppbyggnaden av nya fäbodparter och utveckling av de befintliga, samt för uppbyggnad av livsmedelsförädling. Det behövs resurser för **utbildning och kompetensutveckling** i fäbodbruk och inte minst livsmedelsförädling på fäbod.

Fäbodbrukarna efterfrågar också särskilda möjligheter för **ersättningar för lärlingar och vägledare** för att få igång den absolut nödvändiga levande kontakten mellan generationerna, det vill säga kunskapsöverföring från ännu kvarvarande kultur- och traditionsbärare till denna nygamla kategori av framtidsföretagare över en relativt stor del av den svenska landsbygden. Vi har fortfarande en unik möjlighet att knyta ihop historien med framtiden!

Det är också viktigt att åstadkomma **förenklingar i regelverken**.

Vi efterfrågar härvid ett annat perspektiv för att utforma vägen till målet och det önskade slutresultatet; Vi får nu inte tillskapa fler delstöd och ytterligare detaljregler och tekniska regelverk – med risk för att vi då snärjer in oss i administration och mer byråkrati.

I stället behövs mer generell frihet inom vissa givna ramar och under ansvar, för ökad flexibilitet och för att understödja den faktiska lokala och regionala mångfalden och bättre efterlikna den stora variationen i verkligheten och hur småjordbruk och fäbodbruk faktiskt tidigare växt fram och mejslats fram utifrån den stora variationen i de grundläggande naturgivna förutsättningarna i olika delar av landet.

Övriga synpunkter.

Det är viktigt att uppmärksamma de små kultur- och naturvårdsjordbrukens utsatta situation i förhållande till huvudspåret i jordbrukspolitik; produktivitetsutveckling, strukturförändringar och världsmarknad. De små kultur- och naturvårdsjordbruken utgör i sig genom sin blotta existens till övervägande del kulturvård och miljöinsatser genom sin självklara lokala verklighet och platsgivna existens. Det måste därför finnas en grundläggande acceptans för deras situation och ett fokus på deras grundläggande existensvillkor så att inte mängder av tekniska regler och detaljstyrningar innebär att man tappar helhetsperspektivet och därmed försvårar eller omöjliggör dessa förvaltande verksamheter. Vi önskar medverka i arbetet med att forma vägen för att utveckla det svenska kultur- och naturvårdsjordbruket, kontaktytor och samspel mellan stad och land samt utveckling av formerna för natur- och kulturturism.

Småjordbruk och fäbodbruk är lokala resurser men behöver också en stabilare plattform för att samspela med turistnäringen. Vad gäller landskapsperspektiv, upplevelsemiljö och turistiska aktiviteter så kan man stundom från andra aktörer se en förväntan att stöd och ersättningar (eller produktionen) svarar för den huvudsakliga grunden och finansieringen för fäbodföretagen i dessa avseenden. Det är dock generellt inte att räkna med att turistiska aktiviteter ska generera ekonomi för att bära underskott i primärproduktionen. Det är bra nog om turistiska aktiviteter i småjordbruk och fäbodbruk kan bära sina egna kostnader och ge (viss) arbetsersättning för nedlagd tid.

Ibland talas om behovet av nya lösningar och som princip måste man vara öppen för att diskutera olika möjligheter och nya perspektiv. Däremot är det inget egenvärde att nödvändigtvis förändra småjordbruket-fäbodbruket. Fäbodbruket låter sig inte rationaliseras och omstruktureras utan konsekvenser. Utifrån ett kvalitativt synsätt och en ambition om det genuina så är det tvärtom så att de beprövade historiska och traditionella erfarenheterna, kunskaperna och det levande kulturarvet måste ges utrymme och livsluft att fortsätta existera. Det är ju också innebörden i dessa delar av konventionen om biologisk mångfald och artikel 8j. Och det är väl vanligen också så det traditionella småskaliga efterfrågas turistiskt och upplevelsemässigt. Just därför är det också så grundläggande och viktigt med konsekvensanalyser i samband med utformningen av regelverket kring sådana verksamheter som det handlar om inom kultur- och naturvårdsjordbruket.

Ytterligare ett aktuellt och positivt bidrag till ett bredare synsätt är Skogsstyrelsens (SKS) ”Strategi - Naturvårdande skötsel av områden med biotopskydd och naturvårdsavtal” (2010), där man lyfter fram den historiska markanvändningen som vägledning för naturvårdande skötsel i framtida förvaltning. Bland annat berörs mulbetets och hävdens grundläggande betydelse för att bevara den biologiska mångfalden i vissa naturtyper.

Det gäller ju för många arter och naturtyper identifierade i Art- och Habitatdirektivet att de är hävdberoende. Dessutom anges särskilt att ”...huvudsyftet med detta direktiv är att främja att den biologiska mångfalden bibehålls med beaktande av av ekonomiska, sociala, kulturella och regionala behov, bidrar direktivet till det övergripande målet, som är en hållbar utveckling. För att upprätthålla den biologiska mångfalden kan det i vissa fall vara nödvändigt att upprätthålla eller till och med främja mänsklig verksamhet.” (Rådets direktiv 92/43/EEG av den 21 maj 1992 om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter.)

Utifrån detta efterfrågar vi generellt bättre kunskaper och ökad uppmärksamhet kring förekomst, skötsel, eventuella behov av bevarandeprogram samt grundläggande hållpunkter för hållbar förvaltning genom traditionellt nyttjande vad gäller sådana arter och det biologiska kulturarvet i våtmarker, odlingslandskap, skogs- och fjälllandskapet inom fåbodområdet.

Enligt vår uppfattning bör detta synsätt ges ökad uppmärksamhet, inte bara inom SKS ansvarsområde för naturskyddade områden utan också i ett vidare perspektiv vad gäller naturvårdande insatser i skogs- och fjällområden och i ett landskapsperspektiv. Lämpligen också genom implementering i grundläggande delar av det nya landsbygdsprogrammet.

Siljansnäs 2011-11-30

Föreningen Sveriges Fåbodbrukare

Pauline Palmcrantz, ordförande